

**INSONNING BARKAMOL SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHIDA
OILA VA TARBIYANING O'RNI**

Asamatdinov Ergash

*Nukus davlat pedagogika instituti
falsafa fanlari nomzodi*

ANNOTATSIYA: Maqolada Barkamol shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotdir degan falsafiy ta'limotga asoslanaishi masalalari muhokama qilinadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Tarbiya-shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirish kabi tushunchalarni tafsiflaydi.

Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmazligi alohida o'rin tutadi.

Kalit sózlar: xatti-harakatlar, shaxs, jamiyat xatti-harakatlar, xulq-atvor, dunyoqarash, barkamol shaxs, inson, muhit, sharoit, ijtimoiy, madaniyat, ma'rifat

Ключевые слова: моральное поведение, человек, поведение в обществе, отношение, мировоззрение, всесторонне развитый человек, человек, окружающая среда, условия, социальные, культура, просветительство

Barkamol shaxs tushunchasi insonga taalluqli bo'lib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyatning a'zosini ifodalashga xizmat qiladi. Odam barkamol shaxs bo'lishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o'zini yaxlit inson sifatida his etishi, o'z xususiyatlari va sifatlari bilan boshqalardan farq qilmog'i kerak. Kadrlar tayyorlash milliy modelida shaxs kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyeksi va obyekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarining iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi sifatida ta'riflanadi. [1]

Odamning ijtimoiy mavjudot sifatida barkamol shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak bo'ladi. Ana shular ta'sirida odam inson sifatida rivojlanib boradi va shaxsga aylanadi. Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayondir. Rivojlanish mohiyatan oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining paydo bo'lishi, eskining yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishini ifodalaydi. Rivojlanishining manbai qarama-qarshiliklarni o'rtasidagi kurashdan iboratdir.

Barkamol shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotdir degan falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega.

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

I son, Dekabr

Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi. Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga etadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

Tarbiya-shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar. Tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

Pedagogik adabiyotlarda "Tarbiya" atamasi keng va tor ma'nolarda ishlatiladi. Keng ma'noda tarbiya inson shaxsini shakllantirishga, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirokini ta'minlashga karatilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar yig'indisini anglatadi. Bunday tushunishda tarbiya faqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzum, uning yetakchi g'oyalari, adabiyot, san'at, kino, radio, televideniye va boshqalarni ham o'z ichiga oladi.

Shuningdek, keng ma'nodagi tarbiya tushunchasi ichiga ta'lim va ma'lumot olish ham kiradi. Tor ma'noda tarbiya shaxsning jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma'naviy axloqiy qiyofasi, estetik didi o'stirilishiga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi. Buni oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari amalga oshiradi. Ta'lim va ma'lumot olish tor ma'nodagi tarbiya ichiga kirmaydi. Lekin har qanday tarbiya ta'lim bilan chambarchas bog'liq holdagina mavjud bo'ladi [2]. Chunki ta'lim va ma'lumot olish jarayonida shaxsning faqat bilimi ko'payibgina qolmay, balki axloqiy-ma'naviy sifatlari qaror topishi ham tezlashadi. Ijtimoiylashuv uzoq davom etadigan murakkab jaravon.

Chunki har qanday jamiyat rivojlanish jarayonida ijtimoiy va axloqiy qadriyatlar, ideallar, axloqiy me'yorlar va qoidalar tizimini ishlab chiqadi, har bir bola yuqoridagi qoidalarni qabul qilib, o'rganib mazkur jamiyatda yashash, uning a'zosi bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi. Buning uchun jamiyat u yoki bu shaklda shaxsga maqsadga

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

I son, Dekabr

muvofiq ta'sir etadi. Bu ta'sir ta'lim vositasida amalga oshadi. Ikkinchi tomondan, shaxsning shakllanishiga turli g'oyalar, ijtimoiy muhit tasir ko'rsatadi.

Odamlar ijtimoiy me'yorlar va axloqiy qoidalar bilan munosabatga kirishadilar va uni o'rganadilar. Ijtimoiylashuv jaravoni ichki qarama-qarshiliklarga ega. Ijtimoiylashgan inson jamiyat talablariga mos kelishi, unga «kirishib» ketishi, jamiyat rivojlanishidagi salbiy jihatlarga, shaxsning individual rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi hayotiy holatlarga qarshi turishi kerak.

Shaxsni shakllantiruvchi asosiy omillari. Dunyoga kelgan go'dak ma'lum yoshga qadar individ hisoblanadi. "Individ" lotincha "individuum" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "bo'linmas", "alohida", "yagona" ma'nolarini anglatadi. Individ biologik turga kiruvchi alohida tirik mavjudotdir. Shaxsning shakllanishida harakat o'ziga xos omil sanaladi. Go'dak (chaqaloq) ham turli harakatlarni bajaradi. Biroq, bu harakatlar keyinchalik reflekslar bolib, ongli ravishda emas, balki shartsiz va shartli qo'zg'atuvchilarga javob tarzida yuz beradi. Go'dakda nutqning hosil bo'lishi, shuningdek, tilining tomonidan tashkil etilayotgan harakatlar ongli ravishda sodir bo'la boshlashi va albatta, ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtirokining ro'y berishi shaxs shakllanishining dastlabki bosqichi hisoblanadi. [3]

Shaxs deganda, muayyan jamiyatning a'zosi tushuniladi. Odam (inson individi) shaxsga aylanmog'i uchun ruhiy jihatdan taraqqiy etgan, o'z xususiyati va sifatlari bilan farq qilishi lozim. Ruhiy jarayonlar va bola ruhiyatidagi o'zgarishlar, chunonchi, diqqat va xotira darajasi, tafakkur xususiyatlari, so'z boyligi hamda nutqning rivojlanganlik darajasi va boshqa ruhiy rivojlanishga taalluqlidir. Shaxs rivojlanishida, u yoki bu faoliyat turlari (o'yin, o'qish, mehnat va boshqalar) ning turli yoshdagi faoliyat mazmuni (maqsadga yo'naltirilganlik, harakatning ongli, rejali bo'lishi, ularning samaradorligi va h.k).

Shaxs-kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekt va obyekt, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchisi. Demak, shaxs ijtimoiy munosabatlar mahsuli bo'lib, ongli faoliyat bilan shug'ullanuvchi ijtimoiy mavjudot sifatida jamiyatda o'z o'rnini bor.

Shaxsning rivojlanishi esa barcha tug'ma va hosil qilingan xususiyatlar: organizmning anatomik tuzilishi, faoliyat va xatti-harakatlarning miqdoriy va sifat o'zgarishi jarayonidir. Shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar quyidagi shaklda aks ettirilgan. Irsiyat -bu ota qoni yoki ajdodlariga xos bo'lgan biologik xususiyat va o'xshashliklarning nasl (bola)ga o'tish jarayoni. Nasldan naslga o'tadigan xususiyatlarga quyidagilar kiradi: anatomik-fiziologik tuzilish (misol uchun yuz tuzilishi), organlar holati, qaddi-qomat, asab tuzilishi xususiyatlari, teri, soch hamda ko'zlarning rangi.

Shuningdek, nutq, tafakkur, ixtiyoriy harakat va amallar, vertikal holatda yurish, mehnat, ijod qilish qobiliyati va boshqa iste'dod alomatlari ham nasldan naslga o'tadi. Iste'dod alomatlari umumiy xususiyat kasb etadi, muayyan mehnat va ijod turiga yo'naltirilgan emas. Iste'dod alomatlari muayyan faoliyatga moyilligini aks ettirdi, xolos. Layoqat go'yo

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

I son, Dekabr

“mudroq” holatda bo'lib, uning “uyg'onishi”-rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishini talab qiladi.[4]

Shaxs muayyan ijtimoiy jamiyat mahsulidir. Bu jamiyatning ma'naviy qiyofasi, unda tashkil etilayotgan munosabatlar mazmuni hamda darajasiga bog'liq. Muhit-bu shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi tashqi voqea-hodisalar majmuyi. “Muhit” tushunchasi o'ziga geografik-hududiy, ijtimoiy va mikromuhit (oila) xususiyatlarini ifoda etadi. Mikromuhit o'zida qisman ijtimoiy muhit qiyofasini aks ettiradi. Ayni chog'da nisbatan mustaqillikka ega. Mikromuhit, bu ijtimoiy muhitning bir qismi bo'lib, oila, maktab, do'stlar, tengqurlar, kishilar va shu kabilarni o'z ichiga oladi. Psixologik fanda “shaxs” toifasi asosiy tushunchalar sonini anglatadi. Ammo “shaxs” tushunchasi sof psixologik emas va barcha ijtimoiy fanlar, shu jumladan falsafa, sotsiologiya, pedagogika va boshqalar tomonidan o'rganiladi.

Ko'pincha, “shaxsiyat” tushunchasining mazmuni insonning barqaror xususiyatlarini o'z ichiga oladi, ular boshqa odamlarga nisbatan muhim bo'lgan harakatlarni belgilaydi. Shunday qilib, shaxsiyat - bu ijtimoiy munosabatlar va munosabatlarda namoyon bo'ladigan, uning axloqiy xatti-harakatlarini belgilovchi va o'zi va boshqalar uchun zarur bo'lgan barqaror ijtimoiy aniqlangan psixologik xususiyatlari tizimida qabul qilingan o'ziga xos shaxs. Shaxs sifatida dunyoga kelganda, inson ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar tizimiga qo'shiladi, natijada u alohida ijtimoiy fazilatga ega bo'ladi - u aylanadi shaxsiyat. Buning sababi, jamoat munosabatlari tizimiga kirgan odam shunday harakat qiladi mavzu - faoliyat jarayonida shakllanadigan va rivojlanadigan ong tashuvchisi.[5]

Shaxs - bu ijtimoiy sharoitda inson ruhiyatining rivojlanishining mahsulidir. Ijtimoiy va aqliy rivojlanishning ma'lum bir darajasida inson shaxsga aylanadi. Shaxs - bu umuman insonning o'ziga xos xususiyati, u barcha faoliyat turlarida o'zini namoyon qiladi. Shuning uchun A.N. Leontyevning ta'kidlashicha, inson psixikasini tahlil qilish uchun faoliyatga asoslangan yondashuv ham shaxsiy yondashuvdir. Va aksincha, shaxsiy yondashuv - bu ayni paytda faoliyatga yondashuv. Shu bilan birga, shaxs shaxsni faqat bir tomondan tavsiflaydi: uning ijtimoiy munosabatlardagi ishtiroki, faoliyat, xatti-harakatlarning etakchi sabablari bilan belgilanadigan yo'nalishi.

Shaxsning yo'nalishi ijtimoiy yoki xudbin bo'lishi mumkin. Ba'zi hollarda jamoat va shaxsiy manfaatlar bir-biriga to'g'ri kelishi mumkin, boshqalarida - xudbinlik boshqa odamlar, umuman jamiyat uchun zarar etkazishi mumkin. Bunga asoslanib, mumkin shaxsning ijobiy va salbiy rivojlanishi haqida gapiring. Ijobiy shaxsiyatni rivojlanish darajasi aniqlanadi insonning boshqa odamlar, atrof-muhit, faoliyati uchun, o'zi uchun javobgarlik darajasi. Inson tomonidan qabul qilingan va uning aqliy hayotining ichki rejasiga o'tkaziladigan axloqiy me'yorlar deyilgan tuyg'ular yordamida boshqariladi burch hissi, vijdon, uyat. Halol so'z, sharaf kodi, insonning qadr-qimmatini kabi tushunchalar shaxsiyat va axloq bilan ham bog'liqdir. Shaxsning salbiy rivojlanishi bilan, odam jamiyatda qabul qilingan narsalarga zid bo'lgan normalarga e'tibor qaratadi.[6]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mavjud ijtimoiy muhit insonning o'sib borayotgan ongiga ta'sir etadi. Ijtimoiy tuzim darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning shaxsga nisbatan ongli ta'siri ham shunchalik yuqori boladi. Ko'pincha, inson ijtimoiy rivojlanish jarayonida o'zi tomonidan olingan ijtimoiy va hayotiy fazilatlar yig'indisidagi shaxs sifatida tushuniladi. Oila muhiti mikromuhit ham o'ziga xos muhim tarbiyaviy ta'sirga ega. Shu bois mustaqillikka erishilgandan so'ng, o'tgan davr mobaynida oila muhitining shaxs kamolotida tutgan o'rni va ahamiyati masalalari chuqur tahlil etilmoqda. Shu maqsadda tashkil etilgan "Oila" ilmiy markazi oilaning bu boradagi imkoniyatlarini ochib berish borasida samarali faoliyat olib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedova R. Shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi. Volume 3/Issue 4/2022/ISSN:2181-1601.
2. Berezkina N.P. Ijtimoiy va siyosiy faoliyat pedagogikasi // Pedagogika. - 1990. - № 7
3. G'oziyev E., Xolmuhamedov M., O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat, Xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi xakida Nizom. - Toshkent. 1986.
4. Raxmatullayeva M. Shaxsni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari. Jizzax davlat pedagogika instituti
5. G'oziyev E. Ontogenez psixologiyasi: nazariy-eksperemental taxlil /E. G'oziyev; O'z. R. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston Milliy Universiteti. – Toshkent. : Nochir, 2010.
6. Budyakina M.P. Ijtimoiy psixologiya. - SPb, 2003 yil